

İSLÂM HUKUKUNDA GAYRİMÜSLİMLERLE İLİŞKİLER BAĞLAMINDA CİHAD ANLAYIŞI

Dr. Recep ÇETİNTAŞ*

Özet: İslâmın geldiği dönemin özel şartları içerisinde nazil olan ayetler ve Hz. Peygamber'in hadislerinin farklı yorumlara tabi tutulması, müslümanların gayrimüslimlerle ilişkilerinin esası konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı fakihler cihadla ilgili ayet ve hadislerin bağlamını ve Kur'an bütünlüğünü gözardı ederek gayrimüslimlerle ilişkilerin savaş temeline dayandığı ve onlarla sırf küfür ehli olmaları sebebiyle savaşmanın farz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. İmam Muhammed ile İmam Şâfiî bu görüştedir. Bunlara göre gayrimüslimlerin hertürlü barış teklifinin reddedilmesi ve müslüman oluncaya yahut cizye verinceye kadar onlarla savaşılması farzdır. Selef imamları ile hanefî, mâlikî ve hanbelîlerin oluşturduğu çoğunluk hukukçulara göre ise gayrimüslimler tarafından müslümanlara savaş açılmadığı müddetçe onlarla savaşmak farz değildir. Ancak onlar tarafından bir saldırı olursa o zaman savaşmak vacip olur. Kur'an ve Sünnet nasları bir bütün olarak değerlendirildiğinde isabetli olan görüşün bu olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cihad, Müslüman, Gayrimüslim, İlişkiler, Farz.

Approaches to Jihad Obligation in the Context of International Relations in Islamic Law

Abstract: The subjection to the different interpretations of verses which are revealed in special conditions of the period when Islam came and the hadiths of Prophet, has led to the emergence of different opinions about the nature of muslims' relations with non-muslims. Some jurists, by ignoring the contexts of verses related to jihad and the integrity of Qur'an, have adopted the view that the relations with non-muslims are based on the basis of war and they are supposed to fight only because they are unbelievers. Imam Muhammed and Imam Shafiî had this idea. According to them, it is obligatory to reject all kinds of their offer of peace and to fight with them until being Muslims or giving jizya to muslims. According to the majority of the Salafic imams and hanafi, maliki and hanbalis, it is not obligatory to fight against them unless the war is initiated against muslims by non-muslims. However, if there is an attack by them then fighting becomes wajip. When the texts of the Qur'an and Sunnah are evaluated as a whole, it is understood that this is the accurate view.

Keywords: Jihad, Muslim, Non-muslim, Relations, Obligatory.

GİRİŞ

Arapçada “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak”¹ mânasındaki “chd” kökünden türeyen cihad fıkıh terimi olarak farklı şekillerde tarif edilmiştir. İbn Rüşd (ö. 520/1126) cihadı “Allah'ın za-

* Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, recepctintas2006@yahoo.com.tr
1 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1414.

tını ve kelimesini yüceltmek için nefisleri yorma hususunda aşırı güç sarfetmektedir.² şeklinde tarif ederken Kâsânî (ö. 587/1191), “Allah yolunda can, mal, dil ve daha başka şeylerle savaşmada bütün güç ve tákati harcamaktır.”³ şeklinde tanımlamıştır.

İslam hukukunda cihad ve savaş terimleri genellikle birbirlerinin yerine kullanılsa da cihad savaştan daha genel kítâl ise kılıçla savaş anlamında özeldir. Zira cihad klasik hukukçular için birden fazla anlama gelmektedir. Bunlardan birincisi kalp ile cihad, ikincisi dil ile cihad, üçüncüsü el ile cihad ve dördüncüsü kılıçla cihadıdır. Kalb ile cihad şeytan ile savaşmak ve haram kılınan şehvetlere karşı nefisle mücahede etmektir. Dil ile cihad iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmektir. El ile cihad kötülükler dalan yöneticileri kötülüklerden, haram kılınan masiyetlerden ve farzları terk etmekten edeb ile men etmektir. Kılıç ile cihad ise din uğrunda müşriklerle savaşmaktır.⁴ Cihadın hakikati Allah’ın sevdiği iman ve salih amelleri yerine getirmek ve O’nun sevmediği küfür, fasıklık ve isyanı def etmek için çaba sarf etmektir.⁵ Bu bakımdan İslâm’a davet etmek, İslâm’ın hak olduğunu delillerle beyan etmek, fikirle mücadele etmek, düşmana karşı tedbir almak, beden ile ve mümkün olan herşeyle mücahede etmek cihad kapsamına girer.⁶ Görüldüğü üzere cihad yalnızca dışa yönelik bir hareket değil aynı zamanda insanın kendini arındırması ve kusurlarını düzeltmesi gibi içe yönelik bir boyutu da haizdir. Bu bakımdan Allah rızası için nefisini yoran herkes onun yolunda cihad etmiş olur.⁷

Hiz. Peygamber, kendisine gelip cihada çıkan İslâm birliklerine katılmak üzere izin isteyen bir adama “anne-baban sağ mıdır?” diye sorar. Adam “evet sağdır” deyince, Hiz. Peygamber “o halde onlara hizmetle, ihtiyaçlarını karşılamakla cihad et”⁸ buyurur. Hiz. Âişe (ö. 58/678) “Ey Allah’ın Resûlü! Amellerin en faziletlisinin cihad olduğunu görüyoruz; öyleyse biz cihad etmeyelim mi? deyince Hiz. Peygamber; “Fakat en faziletli cihad, kabul edilmiş hacdır.” buyurur.”⁹ Cemre-i ülâda kendisine gelerek “hangi cihad daha faziletlidir?” diye soran sahabîye Hiz. Pey-

2 İbn Rüşd, *el-Muakddimâtü'l-mümehhidât*, I, 341.

3 Kâsânî, *Bedâi'us-sanâi' fi tertibiş-şerâi'*, IX, 373.

4 İbn Rüşd, *el-Muakddimâtü'l-mümehhidât*, I, 341-342; Huraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, III, 108; İbn Mühen-na, *el-Fevâkihü'd-devanî*, I, 395.

5 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, V, 187.

6 İbn Müflih, *Kitâbü'l-Furû'*, X, 226.

7 İbn Rüşd, *el-Muakddimetü'l-mümehhedât*, I, 342.

8 Buhârî, “Cihad”, 138; “Edeb”, 3; Müslim, “Birr” 5; Ebû Davud, “Cihad” 31; Nesâî, “Cihad” 5; Ahmed, *Müs-ned*, III, 165, 172, 188, 193, 197, 221.

9 Buhârî, “Hac”, 4; “Sayd”, 26; “Cihad”, 1; Ahmed, *Müs-ned*, VI, 71, 79

gamber “Zalim yetkilinin karşısında hak sözü söylemektir” buyurur.¹⁰ Hz. Peygamber şairi Hasan b. Sabit’e şiiriyle müşrikleri hicvetmesini emredince¹¹ Ka’b b. Mâlik (ö. 50/670): “Allah şiiirden indirdiği şeyleri indirdi” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Muhakkak ki mü’min kılıcıyla ve diliyle cihad eder. Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki elbette sizin onlara şiirle attığınız sözler sanki okları serpmek gibidir”¹² buyurur.

Hz. Peygamber’in bu cevapları, cihadın yalnızca gayrimüslimlerle savaşmak anlamına gelmeyip daha ziyade İslâmî çevre ile uyum içerisinde İslâm dava ve ilkelerine hizmet etmek ve her türlü sorumluluğu yerine getirmek üzere çaba sarfetmek anlamına geldiğini ifade eder.¹³ Buna göre cihad sadece kılıçla mücadele etmek değil, mümkün olan her yolla iyilikleri yayma ve şerri önleme çabası olup bir müslümanın hayatının her aşamasında uygulanması beklenir. Tabi bu görev savaş alanındaki çatışmayı da içine alır. Ama cihadı münhasıran savaş olarak düşünmek ortaçağların tarihi deneyimi ile bağımlı olmak ve ilk müslümanların tarihi deneyimini yanlış değerlendirmekten başka bir şey değildir.¹⁴ Gayrimüslimlerle savaş, cihadın barışı sağlamak için bütün imkânlar tükendiğinde başvurulacak son aşamasıdır. Bu aşamadaki cihadın ne zaman farz olacağı konusunda İslâm hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Biz bu çalışmamızda gayrimüslimlerle savaşın sebebi ve hükmü konusundaki İslâm hukukçularının yaklaşımlarını ele alacağız.

1. GAYRİMÜSLİMLERLE CİHAD (SAVAŞ)’IN SEBEBİ VE HÜKMÜ

İslâm hukukçuları arasında savaşın sebep ve hükmü konusunda bir ittifak bulunmamaktadır. Bazı hukukçulara göre cihadın sebebi bizzat savaşılan kimselerin küfür ehli olmalarıdır. Bu sebeple onlarla savaşılması mutlak farzdır. Çoğunluğa göre ise cihadın farz kılınmasının sebebi savaşılan kimselerin kafir olmaları değil müslümanlara karşı savaş açmış olmalarıdır. Buna göre gayrimüslimler müslümanlara saldırırlarsa cihada gücü yeten müslümanların onlara yardım etmek üzere cihad etmeleri vacip, aksihalde kâfirlere karşı savaşmak farz değildir.

10 Ebû Davud, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 13; Nesâî, “Bey’â”, 37; İbn Mâce, “Fiten” 20; Ahmed, *Müsned*, V, 251, 256.

11 Buhârî, “Bed’ül-halk”, 6; “Megâzi”, 30; “Edeb”, 91; Müslim, “Fadâilü’s-sahâbe”, 153; Ahmed, *Müsned*, IV, 286, 298, 299.

12 Ahmed, *Müsned*, VI, 387.

13 Köse, “Cihad Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?”, s. 171.

14 Ahmed Ebû Süleyman, *İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s. 131.

1.1. Gayrimüslimlere Karşı Cihadın (Savaş) Farz Olduğu Görüşü

Fıkıhın tedvin edildiği dönemlerde müslümanların savaşlarda galip gelmesi, fetihlerin süreklilik arzemesi ve İslâm idaresinin dünya siyasetini yönlendirir hale gelmesinin verdiği egemenlik duygusu bazı fakihleri sırf küfür ehli olmaları sebebiyle gayrimüslimlere karşı savaşın farz olduğu düşüncesine sevk etmiştir.¹⁵ Bunlar, savaşla ilgili nasların bağlamalarını göz ardı ederek onların gayrimüslimlerle barışı ve anlaşmayı emreden ayetleri neshettiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) ile İmam Şâfiî (ö. 204/820) gayrimüslimlerle ilişkileri sırf küfür ehli olmaları gerekçesiyle savaş temeline dayandırmış ve onlarla savaşı mutlak farz kabul etmişlerdir. Şeybânî “*Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizden bir sertlik bulsunlar. Biliniz ki Allah (korkaklıktan) sakınanlarla beraberdir.*”¹⁶, “*Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah her şeyi işitir ve bilir.*”¹⁷, “*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*”¹⁸ ve “*Allah uğrunda, O’na yaraşacak şekilde cihad edin...*”¹⁹ âyetleriyle istidlal ederek cizye vermeyi ve İslama girmeyi kabul etmeyen müşrik Araplar ve mürtedler gibi topluluklarla savaşmanın farz olduğunu söylemiştir.²⁰ Şeybânî’ye göre bunlar, müslümanlara karşılıklı olarak birbirimizle savaşmamak şartıyla bizi serbest bırakın diye antlaşma teklif etseler, “*Gevşeklik göstermeyin; üzüntüye kapılmayın. Eğer kalpten inanmışsanız üstün gelecek olan sizsiniz.*”²¹ âyetine göre müslümanların onlara güçleri yettiği takdirde bu imkânı vermeleri caiz değildir.²²

İmam Şâfiî de gayrimüslimlerle ilişkileri savaş esasına dayandırmıştır. Ona göre devlet başkanı gayrimüslimlerle Hudeybiye müsalahasının müddeti kadar barış yapabilir. Müslümanlar güçlü iseler bu müddet bittikten sonra müşriklerle savaşırlar. Devlet başkanının savaşma gücü yoksa aynı süre kadar veya daha az bir süre ile anlaşmayı yenilemesinde sakınca yoktur. Fakat müslümanlar güçlü, onlar zayıf ise devlet başkanı bu süreyi aşamaz. Bu süreden daha fazla barış anlaşması yaparsa anlaşma bozulur. Çünkü müşrikler iman edinceye yahut cizye vermeyi

15 Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 115.

16 et-Tevbe 9/123.

17 el-Bakara 2/244.

18 et-Tevbe 9/29.

19 el-Hac 22/78.

20 Şeybânî, *es-Siyeru’l-kebir*, I, 131-133.

21 Âl-i İmrân, 3/139.

22 Şeybânî, *es-Siyeru’l-kebir*, I, 133.

kabul edinceye kadar onlarla savaşmak farzdır.²³ Şâfiî hukukçulara göre de cihad-dan maksad gayrimüslimlerle savaşmak olup devlet başkanının en az senede bir defa cihada çıkması farz-ı kifayedir.²⁴

Cihadı bu şekilde yalnızca bir taarruz savaşı olarak tefsir etmek terimin anlamını daraltmak ve ardında yatan hikmeti yanlış anlamaktan başka bir şey değildir. Bu anlayış modernistlerin yaptığı gibi cihadı “*kutsal savaş*” olarak modern çağ öncesi İslâm ve gayrimüslim dünyaları arasındaki ilişkilerin tek zemini zannetmekten ibaret hatalı bir yaklaşımdır.²⁵ Bu bakımdan müslümanların ayrıntılar ve metinler üzerindeki şekilci, lafzî ve kısa görüşlü tartışmalarda boğulmamaları, aksine dikkatleri inanç ve vicdan özgürlüğünün temel ve merkezi değeri üzerinde yoğunlaştırmaları gerekir.²⁶ Müslümanlar öteki insanlarla iletişim kanallarını tıkayan her türlü eylemden sakınmaya çalışmalıdırlar. Tarihi olaylar ve yenilenen çatışma onları düşman olmayan gayrimüslimlere karşı çıkmaya yöneltmemelidir. Düşman gayrimüslimlere cevapları ise, mantıklı ve ihtiyatlı olmalıdır.²⁷ Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında sürekli husumet tasavvuru Kur’an ve Sünnet ilkelerine uymadığı gibi bu, İslâm’a da müslümanlara da fayda sağlamaz. Sadece iki kutubun birbirini ötekileştirme arzusunu körükler. İslâm’a göre savaş, inananlarla inanmayanlar arasında değil, zâlimler ve zulmü savunanlar ile âdiller ve adaleti savunanlar arasındadır.²⁸ Kur’an’da bu husus şu şekilde ifade edilir: “*Fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse zalimlerden başka (hiç kimseye) düşmanlık ve saldırı yoktur.*”²⁹ Kur’an’ın bu ifadesinden, insan haklarına saygılı olan gayrimüslimlere, sırf inanmadıkları için öteki sayıp saldırılması ve düşmanlık yapılmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır.³⁰

Şeybânî ile Şâfiî’nin meseleye bakışları Kur’an’ın bu ilkesi ile Hz. Peygamber’in Medine’ye geldiği zaman başta yahudiler ve bölgenin gayrimüslim unsurlarıyla birlikte hazırladığı Medine anayasasının barışçıl ruhundan uzaklaşmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Halbuki Şeybânî savaşta kadınların ve yaşlıların öldürülmeme nedenini açıklarken şöyle demektedir: “Allah, ‘*Size karşı savaş*

23 İmam Şâfiî’nin görüşü ve dayandığı deliller için bk. Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Üm*, V, 453; V, 366-367.

24 Müzenî, *Muhtasarı’l-Müzenî*, VIII, 376; Mâverdi, *el-İknâ’ fi’l fihîş-Şâfiî*, s. 17; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, III, 423, 425.

25 Ebû Süleyman, *İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s. 132.

26 Ebû Süleyman, *İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s. 119.

27 Ebû Süleyman, *İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s. 122.

28 Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm*, s. 22.

29 el-Bakara 2/193.

30 Bk. Yılmaz, *İslâm Korkusunun Oluşmasında Cihad Algısının Rolü*, s. 171.

*açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın*³¹ *buyurmuştur. Küfür en büyük suçlardan biri olsa da bu, kul ile Rabbi arasında olan bir şeydir. Bu gibi suçların cezası ahirete bırakılır. Dünyada peşin olarak verilecek ceza, kullara dönük bir menfaat sebebiyle meşrudur. Bu menfaat de savaş fitnessini ortadan kaldırmaktır. Böyle bir fitne, fiilen savaşmayan insanlar açısından mevcut değildir.*³² Bu tespitine rağmen cizye vermeyi ya da İslam'a girmeyi kabul etmeyen gayrimüslimlerle savaşı mutlak farz olarak görmesi ve müslümanların onlarla barış yapmasına imkân tanımaması son derece manidardır.³³

1.2. Savaş Açmayan Gayrimüslimlere Karşı Cihadın Farz Olmadığı Görüşü

Selef üleması ile daha sonraki fukahanın oluşturduğu çoğunluk hukukçular gayrimüslimlerle sırf kâfir olmaları sebebiyle savaşın mutlak farz olmadığı kanaatine sahip olmuşlardır. Kur'an'da savaşı ve barışı emreden ayetlerle Hz. Peygamber'in Sünneti bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu görüşün daha isabetli olduğu anlaşılır. Zira Hz. Peygamber döneminde tertip edilen savaşlar Mekke müşriklerinden ve Medine civarındaki düşman kabilelerden gelen saldırıları karşılamak, yerinde bastırmak ya da gerçekleşen saldırılara cevap vermek amacını taşımaktaydı.³⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların çoğunluğu savunmaya yönelik savaşlar olup yakından bakıldığında bunların bir tercih değil düşmanın saldırıları veya saldırı hazırlıkları karşısında mecbur kalınmış zorunlu mücadeleler olduğu görülür. Kur'an-ı Kerim'deki savaşla ilgili şu ayetlerin uslubundan da bu anlaşılmaktadır: *"Size karşı savaş açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Size karşı savaş açanları yakaladığımız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür. Onlar sizinle orada savaşmadıkça, siz de Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın. Ancak onlar (orada) sizinle savaşarlarsa, siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar savaştan vazgeçerlerse (şunu iyi bilin) ki Allah bağışlar ve esirger. Fitne tamamen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın. Fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse zalimler ve haddi aşanlar hariç (hiç kimseye) düşmanlık ve saldırı yoktur."*³⁵

31 el-Bakara 2/190.

32 Şeybâni, *es-Siyeru'l-kebir*, IV, 186.

33 Şeybâni, *es-Siyeru'l-kebir*, I, 132, 133.

34 Özdemir, "Seriyye", *DİA*, XXXVI, 565.

35 el-Bakara 2/190-193; en-Nisâ 4/89-91; et-Tevbe 9/4,5, 36.

Bu ayetler kâfirler tarafından müslümanlara bir saldırı olursa müslümanların onlara karşılık vermelerini, saldırıdan vazgeçtikleri takdirde kendilerine saldırı ve düşmanlık yapmamalarını emretmektedir. Müslümanlara, kendilerine karşı savaş açanlarla savaşmaları, kendileriyle savaşmayanlarla savaşmamalarını emir konusunda ilk nazil olan bu âyetler yanında, her nerede olurlarsa olsunlar müşriklerle savaşmak, onlara şiddet göstermek, öldürmek gibi emirleri ihtiva eden ayetler, esasen inançlarından dolayı haksız yere müslümanlara savaş açanlara karşı savaş esnasında yapılacak muameleyi gösterir.³⁶ İslâm'da savaşa, başka bir şekilde korunması ve müdafaası mümkün olmayan mukaddes bir hakkı korumak ve müslüman toplumun varlığını muhafaza etmek ve haksızlığı ortadan kaldırmak için müsaade edilmiştir.³⁷ Yoksa insan haklarına riayet eden, barış ve iyilik dairesinde yaşamayı kabul eden, insanlığın hakiki hürriyet ve saadetini ihlale çalışmayan insanlara karşı savaşa kalkışılması İslâm'ın kabul ve tavsiye ettiği bir esas değildir.³⁸ Nitekim Abdurrahman b. Zeyd (ö. 71/690) ile Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) ve İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) ders alan Ebü'l-Âliye er-Riyâhî el-Basrî (ö. 90/709), ve Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), "*Size karşı savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.*"³⁹ ayetinin müşriklerle savaşma konusunda Medine'de nazil olan ilk ayet olduğunu ve Allah'ın bu ayetle Resulüne ve müslümanlara kendilerine karşı savaş açanlarla savaşmalarını, kendilerine savaş açmayanlarla savaşmamalarını emrettiğini söylemişlerdir.⁴⁰ Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767), bu ayetlerin müslümanlara savaş açan ve onlara saldırmama konusunda anlaşmaya yanaşmayan kimseler hakkında uygulanacağını belirtmiştir.⁴¹

Gayrimüslimlerle ilişkileri savaş temeline dayandıran bazı âlimler bu ayetin Tevbe suresi 5. veya 36. âyetiyle neshedildiğini söylemişlerse de selef âlimlerinden bir gruba göre âyet muhkem olup nesh edilmesi söz konusu değildir. Bunlar arasında İbn Abbas, Mücâhid (ö. 103/721) ve Ömer b. Abdülaziz de bulunmaktadır.⁴² Taberî de (ö. 310/923) bu görüşü tercih etmiş⁴³ Hanefi fakihi Cessâs (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kurân*'ında, bu âyetin hükmünün sabit olduğunu ve onda nesih sözkö-

36 Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 54.

37 Nedvî, *Asr-ı Saadet*, IV, 325.

38 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 357.

39 el-Bakara 2/190.

40 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, XIV, 107; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzil fî tefsiri'l-Kurân*, I, 236-237; İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, I, 197; Fîruzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, s. 26.

41 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, II, 35; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 47.

42 Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kurân*, II, 232; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 190.

43 Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kurân*, II, 196.

nusu olmadığını belirtmiştir.⁴⁴ Mâlikî müfessirlerden İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de “bir grup âlim bu âyetin, Tevbe suresi 36. ayetiyle neshedildiğini söylemişlerse de bu doğru değildir, çünkü bu ayet bizimle savaşanlarla savaşmamızı emretmektedir. Aynı şekilde Allah ondan sonra da bunu emrederek “...*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki Allah (din düşmanlarına karşı korkaklık göstermekten) sakımanlarla beraberdir.*”⁴⁵ buyurdu” demiştir.⁴⁶ Şâfiî müfessirlerden İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre bu âyetin Tevbe suresi 5. ayetiyle neshedildiğini söyleyenlerin görüşü tartışmaya açıktır. Çünkü Yüce Allah'ın “*size karşı savaş açanlarla Allah yolunda siz de savaşın.*”⁴⁷ buyruğu, ancak İslâm'a ve müslümanlara karşı savaş açma gayretinde olan düşmanlara karşı müslümanları teşvik ve gayrete getirmekten ibarettir. Yani onlar sizinle nasıl savaşıyorlarsa siz de onlarla kısas olarak öylece savaşınız anlamındadır.⁴⁸

Mukatil b. Süleyman bu konuda daha farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre “*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin...*”⁴⁹ meâlindeki Tevbe suresi 5. âyeti, “*İyilik ve takvada yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.*”⁵⁰ ayetiyle; Dahhâk (ö. 105/723), Atâ b. Ebû Rabah (ö. 114/732) ve Süddî (ö. 127/745), “*Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin*”⁵¹ ayetiyle neshedilmiştir.⁵² Katâde (ö. 117/735) ise onların aksini söylemiştir.⁵³ Ancak aralarında teâruz bulunmadığından bu ayetlerin hiçbirinde nesih sözkonusu değildir. Hepsi de şartlar tahakkuk ettiğinde uygulanması gereken ayetler olup birbiriyle bağlantılı hükümler içermektedir. Nesih Allah'ın bir konudaki hükmünün iptali anlamına geldiğinden bu iddianın mutlaka bir delile dayanması gerekir. Hâlbuki Kur'an ve Sünnet'ten bu ayetlerin hiç birinin neshedildiğine dair bir delil yoktur. Fakat mezhebinin görüşüne aykırı hükümler taşıyan ayetleri bir delile dayanmadan mensuh sayma gayretine birçok konuda rastlamak mümkün olduğu gibi savaşla

44 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 255.

45 et-Tevbe 8/36.

46 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 144.

47 el-Bakara 2/190.

48 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 327.

49 et-Tevbe 9/5.

50 el-Mâide 5/2.

51 Muhammed 47/4.

52 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, I, 278; III, 70, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 55; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 337.

53 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 55.

İlgili ayetlerde de rastlanılmaktadır. Kur'an ayetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde bize karşı savaş açanlara karşı savaşmamızın farz, aksi halde barışın esas olduğu görülmektedir.

İbn Abbas, İbn Ömer (ö. 73/692), Süfyân es-Sevrî ö. 161/778), İbn Şübrüme (ö. 144/761), Said b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Atâ, Amr b. Dinar, Mücahid, Katâde, Rebî b. Enes, Abdurrahman b. Zeyd, Süddî, Ebü'l-Âliye ve Ömer b. Abdülaziz bize karşı savaş açmayan gayrimüslimlerle savaşın farz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁴ Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir.⁵⁵ İbn Ömer, İbn Şübrüme, Atâ ve Amr b. Dinar'dan rivayet edildiğine göre onlar cihadın farz değil, nafîle olduğunu söylemişlerdir.⁵⁶ Bunlara "cihad (kıtal) farz mıdır?" diye sorulduğunda "biz onu farz olarak bilmiyoruz" demişlerdir. Bunlar, "Size savaşmak farz kılındı" ayetinin "Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."⁵⁷ ayetindeki vasiyet gibi nedb ifade ettiğini belirtmişlerdir.⁵⁸ Hasan el-Basrî ise "Bedir günü hariç düşmandan kaçmanın büyük günah olmadığını ve Allah Bedir ehlini muzaffer kıldığı vakit cihadın nâfileye dönüştüğünü söylemiştir."⁵⁹ Süfyân-ı Sevrî, "Şayet onlar (orada) sizinle savaşarlarsa, siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir."⁶⁰ âyeti ile "Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki Allah (din düşmanlarına karşı korkaklık göstermekten) sakınanlarla beraberdir."⁶¹ ayetinin zahirine göre, savaş onlar tarafından başlatılmadıkça müşriklerle savaşmanın farz olmadığını, onlar tarafından başlatılmışsa o zaman müdafaa için kendileriyle savaşmanın vacip olduğunu söylemiştir.⁶² Bu âlimlere göre savaşın sebebi küfür ve şirk değil, ehli küfürün müslümanlara karşı savaş açmasıdır.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup fukahânın oluşturduğu çoğunluğa göre de İslâm'da savaşın sebebi küfür değil, inanmayanların müslüman-

54 Beğavî, *Meâlimü'l-tenzil fî tefsiri'l-Kurân*, I, 236-237; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 197; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmü'l-Kurân*, II, 236; Firuzâbâdî, *Tenviru'l-mikbâs* s. 26.

55 Damiriyye, *Usûlü'l-alâkâtü'd-devliyye*, I, 401-402.

56 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kurân*, II, 223; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, VII, 5; Aynî, *el-Binâye*, VII, 96; Lahmi, *et-Tevsîrâ*, III, 1340.

57 el-Bakara 2/180.

58 Aynî, *el-Binâye*, VII, 96; Sa'dî Çelebi, *Hâşiyetü'l-muhakkik*, V, 437.

59 Kayravânî, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, III, 50.

60 el-Bakara 2/191.

61 et-Tevbe 8/36.

62 Şeybânî, *es-Siyeru'l-kebîr*, I, 131.

lara savaş açmaları ve saldırmalarıdır.⁶³ Mesela Ebû Hanîfe cihadın müslümanlara gerekli olduğunu ancak müslümanların, kendilerine ihtiyaç duyuluncaya kadar savaşıp savaşmamakta serbest olduklarını söylemiştir.⁶⁴ Ebû Hanîfe'nin bu ifadelerinden gayrimüslimlerle savaşı kâfir olmaları sebebiyle Farz olarak görmediği, aksine kâfirler saldırıp müslümanlar savaşa mecbur kaldıkları zaman gerekli, aksi halde mübah gördüğü anlaşılmaktadır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre müslümanlarla savaşan harp ehli, müslümanlara cizye vermeksizin belli seneler boyu antlaşma teklif etseler müslümanların devlet başkanının onlara bu imkânı vermesi ve bu süre zarfında beklemesi gerekir.⁶⁵ Aynı şekilde müslümanlarla savaşan harp ehli müslümanlara her sene malum bir bedel ödemek ve müslümanların da onların beldelerine girmemeleri ve haklarında İslâm'ın hükmünü icra etmemeleri şartıyla malum seneler boyu müslümanlardan antlaşma yapmalarını isteseler, müslümanların hayrına olacaksa yine devlet başkanının onlarla bu hususta antlaşma yapması gerekir.⁶⁶ Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımı da onun kâfirlerle savaşı farz olarak görmediği ve gayrimüslimlerle ilişkilerde barışı esas aldığı anlamına gelmektedir. Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü savaş ve barış siyaseti açısından isabetli olan görüş de bu olmalıdır. Tahavî'ye (ö. 321/933) göre de ihtiyaç duyulmadıkça müslümanlar savaşıp savaşmama konusunda serbesttirler. Ancak kendilerine bir saldırı söz konusu olur da savaşmaya mecbur kalırlarsa o zaman cihad yapmaları farz olur aksi halde savaşıp savaşmamaları mübahtır.⁶⁷ Debûsî de (ö. 430/1039) “Âlimlerimize göre, ehli harb ile savaşın mübah olmasının sebebi, onların bize harb açmış olmalarıdır.” demiştir.⁶⁸ İbn Nüceym (ö. 970/1563) “Hanefilere göre cihadın sebebi kâfirlerin bize savaş açmış olmalarıdır.” diyerek savaşın ibtidaen farz olduğunu söyleyen Merginânî'nin ileri sürdüğü Tevbe suresi 5. 29. ve 36. ayetlerinin tahsis edilmiş umumi lafızlar olduğunu ve tahsis edilen ayetlerin delaletinin zanni olduğu için farziyet ifade etmeyeceğini belirtir. Aynı şekilde bu konudaki hadislerin de zannî oldukları için farziyet ifade etmeyeceklerini söyler. Kitap ve icmâ ile desteklenen haber-i vahidin farziyet ifade etmesinin de mümkün olmayacağını, zira bu durumda farziyet ifade edenin haber-i vahid değil Kitap ve icmâ olacağını vurgular.⁶⁹ Bâbertî'ye (ö. 786/1384) göre de kâfirlerle savaşmamızın sebebi

63 Zühaylî, *Âsârul-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, s. 106; Özel, “Cihad”, *DİA*, VII, 528; a.mlf. *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 58.

64 Şeybânî, *es-Siyeru'l-kebîr*, I, 131. “الجهاد واجب على المسلمين الا انهم في سعة من ذلك حتى يحتاج اليهم”

65 Şeybânî, *el-Asl*, VII, 470.

66 Şeybânî, *el-Asl*, VII, 471.

67 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, VII, 5.

68 Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 58'den naklen Debûsî, *Kitabü'l-esrâr ve'l-furû*, va. 192b/130b.

69 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, V, 76.

onların bize karşı savaş açmış olmalarıdır. (Onlar savaş açtıkları zaman) Allah'ın dinini desteklemek ve müslümanlardan kâfirlerin şerrini def etmek için savaşmak farz-ı kifaye olur.⁷⁰ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Kur'an'da savaşı emreden; “*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın.*”⁷¹ âyetinin kâfirlere karşı savaşmakla emrolunmamızın sebebinin onların bizimle savaşmalarına bir karşılık olduğunu ifade ettiğini ve “*Fitne tamamen yok olunca ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın.*”⁷² âyetinin de zor kullanmak, vurmak ve öldürmek suretiyle müslümanları dinlerinden döndürme fitnesi kalmayınca kadar onlarla savaşın anlamına geldiğini söylemiştir.⁷³ İbnü'l-Hümâm'ın bu ifadelerinden; “*Fitne tamamen yok olunca kadar*” âyetindeki “fitne” ile şirk ve küfür değil, kâfirlerin, dinlerinden dönmeleri için müslümanlara zor kullanma, dövme ve öldürme fitnesinin ortadan kaldırılmasının kastedildiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Hümâm “*Cihad kıyamet gününe kadar geçerlidir*”⁷⁴ hadisinin de cihadın gerekliliğine delil olduğunu ve neshinin sözkonusu olmadığını fakat haber-i vahid olduğu için farziyet ifade etmeyeceğini belirtmiştir.⁷⁵ Hanefî fukahasının bu yorumları gayrimüslimler tarafından müslümanlara ibtidaen bir saldırı olması halinde savaşın farz, aksihalde farz olmadığı görüşünü benimsedikleri anlamına gelmektedir.

Mâlikîlerle hanbelîlerin cumhuru ise gayrimüslimlerle savaşmayı nafil bir amel olarak görmüşlerdir. İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre cihad farz-ı kifayedir. Fakat gayrimüslimler ister kendileri savaşmak için gelip bizim belderimize girsinler isterse biz onlara savaş açalım İslâm'a davet edilmedikleri müddetçe onlarla savaşılmaz, kendileri savaş konusunda acele davranırlarsa o zaman savaşılır.⁷⁶ İmam Mâlik'in bu ifadelerinden müslümanların beldelerine kâfirler tarafından saldırı olması halinde savaşın farz-ı kifaye olacağı anlaşılmaktadır. Mâlikî hukukçuların cihadla ilgili yaklaşımları da bu anlayışı doğrular niteliktedir. Nitekim Sahnûn'a (ö. 240/854) göre İslâm'ın ilk zamanlarında cihad bütün müslümanlara farz idi. Mekke'nin fethinden sonra cihad kesinlikle farz değil, nafilidir.⁷⁷ Fakat müşrikler İslâm topraklarına girip kadınları ve çocukları esir alır ve mallarını

70 Bâbertî, *el-Înâye ale'l-Hidâye*, V, 437, 438.

71 et-Tevbe 8/36.

72 el-Bakara 2/190-193; en-Nisa 4/89-91; et-Tevbe 9/4,5, 36.

73 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 437.

74 Buhârî, “Cihâd”, 44; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 33.

75 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 438.

76 Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, II, 91; İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrî' fi fikhî'l-imam Mâlik*, I, 248.

77 Kayravânî, *en-Nevâdir*, III, 18; İbn Nâcî, *Şerhu İbn Nâcî et-Tenûhi alâ Metni'r-risâle*, II, 430; Karâfî, *ez-Zehira*, III, 386; Lahmî, *et-Tebsira*, III, 1340; İb Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 97; İbn Arafê, *el-Muhtasarü'l-fikhî*, III, 8.

gasp ederlerse bunları kurtarmaya güçleri yetiyorsa o zaman müslümanlara cihad farz olur.⁷⁸ Cihad mefhumuna daha farklı bir yorum getiren Kâdî Abdülvehhab'a (ö. 422/1031) göre cihad farz-1 kifayedir fakat bu farızayı yerine getirmek; sınırları korumak, kuvvet ve sayı itibarıyla buraları imar ve muhafaza etmekten ibarettir.⁷⁹ İbn Abdülber'e göre cihad (düşmanın saldırmasından) korkulması halinde farz-1 kifâye, emin olunması halinde nâfiledir.⁸⁰ Ubeydullah b. el-Hasen el-Mukberî'ye göre de "Allah malları ve canları ile cihad edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir."⁸¹ âyetine binaen cihad nâfiledir.⁸² İbn Rüşd başta olmak üzere bir kısım mâlikî hukukçuya göre ise müslümanların beldelerinin etrafı korunmaya alınmış ve sınırları tahkim edilmişse müslümanların üzerinden savaş farızası kalkar ve cihad sadece nâfile olarak kalır. Ancak düşmanın müslümanların beldelerinden birine saldırması gibi bir zaruret olursa onlara yardım etmek ve umumi seferberlikte imama itaat etmek bütün müslümanlara vacip olur.⁸³ Zürkânî'ye göre de müslümanların beldelerinin sınırları güvenli değilse zalim yöneticiyle birlikte bile olsa cihad mendub olur.⁸⁴

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) cihadla ilgili görüşü hakkında Hanbelî hukukçular tarafından farklı rivayetler ileri sürülmüştür. Ebü'l-Hakem'in rivayetine göre Ahmed b. Hanbel bedeniyle cihada güç yetiremeyip malıyla güç yetirenlere malıyla cihad etmesinin vacip olduğunu söylemiştir. Buna göre kadınların ve çocukların da mallarıyla cihad etmesi vacip olmaktadır.⁸⁵ Oğlu Abdullah'ın rivayetine göre de İmam Ahmed, "Savaşmak bütün müslümanlara vaciptir. Onların bazısı savaşırsa bu diğerlerine kifayet eder. Bu husustaki farz zannı galibe dayanmaktadır. Başkasının bu farzı yerine getireceğine dair zan ağır basarsa diğerlerinden sakıt olur"⁸⁶ demiştir. Bu ifadelerden İmam Ahmed'e göre cihadın farz-1 kifaye olduğu anlaşılıyor.

Ebü İshak İbn Müflihe (ö. 884/1479) göre ise Ahmed b. Hanbel ve müteahhirûn hanbelîler mutlak olarak cihadın nâfile ibadetlerin en faziletlisi olduğunu söy-

78 Kayravâni, *en-Nevâdir*, III, 21; Karâfi, *ez-Zehira*, III, 386; Lahmi, *et-Tabsıra*, III, 1340; İbn Arafe, *el-Muhtasarü'l-fikhi*, III, 8.

79 Bağdâdi, *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medine*, I, 602.

80 Desûki, *Hâşiyetü'd-desûki aleş-Şerhi'l-kebir*, II, 173; Sâvi, *Belegatü's-sâlik li akrabi'l-mesâlik*, II, 272.

81 en-Nisâ 4/95.

82 İbn Bezize, *Ravzatü'l-mütebin*, I, 587.

83 İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, I, 347; Karâfi, *ez-Zehira*, III, 386; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 97; İbn Mühenna, *el-Fevâkihü'd-devânî*, I, 396.

84 Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasar-i Halil*, III, 189.

85 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, V, 537.

86 Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi alâ Muhtasari'l-Hirakî*, III, 164.

lemiştir. İmam Ahmed b. Hanbel, “farzlardan sonra cihaddan daha faziletli bir amel bilmiyorum” demiştir. Onun cihad konusunda söylediklerine göre cihad nafîle olarak yapılan amellerin en faziletlisidir.⁸⁷ İbn Müflih de “cihad bedelle yapılan nafîlelerin en faziletlisidir. İmam Ahmed ve ashabımız mutlak olarak böyle söylemişlerdir” demiştir.⁸⁸ Merdâvî (ö. 885/1480), “mezhebimizde kabul edilen sahih görüşe göre mutlak olarak nafîle ibadetlerin en faziletlisi cihaddır. Müttekaddimûn ve müteahhirûn ashabımızın cumhuru bu görüştedir.” demiştir.⁸⁹

İbn Teymiye’ye (ö. 728/1328) göre “Size karşı savaş açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”⁹⁰ âyeti, müslümanlara karşı savaş açanlarla savaşmayı emretmektedir. Zira bu ayetten, savaşmanın şart olması için, savaşılan kimsenin savaş açan bir kimse olması gerektiği anlaşılmaktadır.⁹¹ İbn Teymiye bize savaş açmayanlarla savaşın yasak olduğu konusunda Hz. Peygamber’in savaşlarından birinde insanların başına toplandıkları öldürülmüş bir kadına uğrayarak “bu kadın savaşmıyordu” buyurup insanlardan birine “Halid’e yetiş ve ona kadın ve silahsız işçiyi öldürmemesini söyle”⁹² hadisi ile “Şeyh-i fâniyi, küçük çocuğu ve kadını öldürmeyin”⁹³ hadisini delil getirir. Ona göre Allah Teâlâ insanların maslahatı için kendisine ihtiyaç duyulan kimsele-ri öldürenlerle savaşılmasını mübah kılmıştır. Müslümanları Allah’ın dinini yerine getirmekten alıkoymayan kâfirin küfrünün zararı kendi aleyhinedir. Bununla birlikte Allah sayılamayacak kadar ayette cihadı emredip faziletinden bahettiği için o insanın yerine getirdiği nafîlelerin en faziletlisidir.⁹⁴ Ancak düşman müslümanlara saldırırsa onların dine, cana ve kutsal değerlere zarar vermelerini önlemek için icmâ ile cihad farz olur.⁹⁵ Yani onlar tarafından bir saldırı olursa buna karşı koymak farz, aksi halde barış esastır. Zira Kur’an, müslümanların vatanlarına, canlarına mallarına ve mukaddes değerlerine karşı doğrudan ve dolaylı yollarla savaş açmadığı müddetçe müslümanlardan gayrimüslimlerle savaşmalarını değil, inansın inanmasın bütün insanlarla barış içinde yaşamalarını ister. Gayrimüslimler müslümanlarla barış yapmak istediklerinde müslümanların da onların

87 İbn Müflih, *el-Mübdî’ fi Şerhi’l-Muknî*, II, 5; III, 229; İbn Teymiye, *el-Fetâvâ’l-kübrâ*, V, 342.

88 İbn Müflih, *Kitâbü’l-furû*, II, 337, 343.

89 Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 100.

90 el-Bakara 2/190.

91 İbn Teymiye, *es-Sârimü’l-meslûl*, s. 282.

92 *Muvatta*, “Cihad”, 9; Buhârî, “Cihad”, 147, 148; Müslim, “Cihad”, 24-25; Ebû Davud, “Cihad”, 111; Tirmizi, “Siyer”, 19 İbn Mâce, “Cihad”, 30; Dârimî, “Siyer”, 34.

93 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 483.

94 İbn Teymiye, *es-Siyâsetü’ş-şer’iyye fi İslâhi’r-râi ve’raiyye*, s. 159.

95 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ’l-kübrâ*, V, 537.

barış teklifine olumlu cevap vermelerini emreder: “Onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et, çünkü O, çok iyi işiten, pekiyi bilendir.”⁹⁶

“Ey iman edenler’ Hep birden barışa girin (barışçı olun). Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.”⁹⁷ Bu ayet, meşru bir sebep olmaksızın insan hak ve hürriyetlerini hiçe sayarak savaşmayı şeytanın adımlarına uymak olarak nitelendirmekte ve prensip olarak müslümanlardan tüm insanlarla barış içerisinde yaşamalarını istemektedir. “Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah onlara saldırmak için size bir yol (savaşma yetkisi⁹⁸) vermemiştir.”⁹⁹ Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) belirttiği gibi Allah bu ayetle Peygamberine, müslümanlardan uzak duran, onlarla savaşmayıp aksine barış içerisinde yaşamak isteyen gayrimüslimlere karşı savaş açmamasını emretmiştir.¹⁰⁰ Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber’e ve onun şahsında bütün müslümanlara, kendileriyle barış içinde yaşamak isteyen gayrimüslimlerin barış talebini reddederek onlara savaş açmalarını yasaklamıştır. İşte İslâm’ın, kendilerine karşı savaş açmayanlar hakkında müntesiplerine telkin ettiği bu savaş yasağı, onun, prensip olarak savaşı değil, barışı merkeze koyan bir din olduğunu göstermeye kâfidir.

Kur’an, müslümanların mukaddes değerlerine ve vatanlarına tecavüz etmeyen kâfir ve müşriklere sırf inkârcı olmalarından dolayı savaş açılmasına müsaade etmediği gibi onlarla dostane ilişkiler kurulmasını ve kendilerine iyilik yapılmasını da yasaklamaz: “Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.”¹⁰¹

Bu ayete göre müslümanlar insan haklarına saygılı olması kaydıyla ister müslüman olsun ister olmasın bütün dinlerin mensuplarıyla dostane ilişkiler kurarak birlikte yaşayabilirler. Diğer bir ifadeyle başka dinlerin mensuplarını öteki olarak görüp onlara karşı düşmanlık etmek yoktur. Zira biz ve ötekiler arasındaki ayırımın ölçütü zulüm ve adalettir. İslâm’a göre ötekiler sadece zalimlerdir. Hanefî hukukçuların benimsediği görüşe göre İslâm hukuku evrensel bir hukuk olup

96 el-Enfâl 8/61.

97 el-Bakara 2/208.

98 Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, III, 379.

99 en-Nisâ 4/90.

100 Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, III, 379.

101 el-Mümtehihe 60/8-9.

müslüman olsun olmasın herkes bu hukukun konusunu teşkil eder. Zira insan olmak her türlü hak ve sorumlulukların temelini teşkil eder.¹⁰² Bu anlayışa göre “النفس معصومة بالادمية”= kişi insan olması hasebiyle dokunulmazdır.”¹⁰³ Din ve cinsiyet, hak ve sorumlulukların belirlenmesinde bir rol oynamaz. Hukukun konusunu insan olmak teşkil edince ırkçılık, din ve cins ayırımı gibi problemler ortadan kalkmış olur. Çünkü müslüman ve müslüman olmayan herkes âdemiyyet/insan olma kategorisine girer.¹⁰⁴ Bu anlayışı benimseyen fukahâya göre müslümanlarla müslüman olmayanlar arasındaki ilişki savaş değil, barış temeli üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla onlar müslümanlara saldırmadıkça müslümanlar da onlara saldıramaz.¹⁰⁵ Çünkü onlar da insan olmaları hasebiyle müslümanlarla aynı haklara sahip olduklarından zulüm ve saldırganlık yapmadıkları müddetçe dokunulmazdırlar. Müslümanlar tarihte bu anlayış sayesinde çok dinli ve çok medeniyetli siyasi sistemlerin hukuki zeminini hazırlamışlar ve bunu başarıyla çok geniş coğrafyada ve uzun asırlar boyunca uygulamışlardır. Ancak bu miras günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur.¹⁰⁶ Müslümanların, bugün ve gelecekte insan hakları ve uluslararası barışa katkı yapabilmeleri için dokunulmazlığın insan olma özelliği üzerine kurulduğu anlayışını hayata geçirmeleri gerekir.

İnsanlarla dinlerinden dolayı savaşılacağı anlayışı Kur’an-ı Kerim’in insanlara tanıdığı inanç özgürlüğü prensibine de ters düşer. Zira Kur’an, “*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?*”¹⁰⁷ hitabıyla Hz. Peygamber’e ve onun şahsında müslümanlara dinlerinden dolayı insanlara zor kullanmamalarını telkin etmektedir. Aynı şekilde Kur’an, “*Dinde zorlama yoktur.*”¹⁰⁸ buyurarak başkalarını İslâm’a girmeye zorlamayı açıkça yasaklamaktadır.¹⁰⁹ Bu âyetlerden sünnetullah icabı bütün insanların aynı dinde birleşmeleri mümkün olmadığından farklı düşüncelere sahip olanlara da müsamaha gösterilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple müslümanların başka dinden olan insanların fikir ve düşüncelerine, hatta yaşam tarzlarına karşı hoşgörü, müsamaha ve saygı ile yaklaşmaları, onlar müslümanlara saldırmadığı ve zulmetmediği müddetçe, insan olmaları hasebiyle her türlü haklarının dokunulmazlığını kabul etmeleri gerekir.

102 Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm*, s. 24-25.

103 Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 155; Zeylâi, *Tebyinü'l-hakâik*, III, 268; Aynî, *el-Binâye*, VII, 215.

104 Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm*, s. 24-25.

105 Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm*, s. 27.

106 Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm*, s. 31.

107 Yûnus 10/99.

108 el-Bakara 2/256.

109 Köse, “Cihad Kavramı Şiddete Raferans Olabilir mi?”, s. 182.

Kur'an'da, kâfirlere karşı kuvvet izharı, mümkün olduğu kadar mükemmel bir şekilde harp vasıtalarının vücuda getirilmesinin istenmesi mutlaka ilk olarak onlarla harbe atılmak maksadına müstenid değildir. Bilakis görünür görünmez düşmanların cesaretlerini kırarak harp gibi bir hailenin meydana gelmesine engel olmak, sulh ve barışın devamını temin etmek hikmetine mebnidir.¹¹⁰ Nitekim “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Çünkü onunla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz.”¹¹¹ meâlindeki âyet bu hakikati ifade etmektedir.¹¹² İçinde yaşadığımız dünyada barış ve huzur içerisinde yaşayabilmek için her zaman güçlü ve harbe hazırlıklı olmak icab eder. Zira askeri bakımdan güçlü ve kuvvetli olmak, her zaman savaşa hazırlıklı bulunmak fiilî ve potansiyel düşmanları caydırır ve saldırı planlarını boşa çıkarır. Kur'an'ın yukardaki emri bu hususa işaret etmektedir. Âyet bu şekilde yorumlandığında İslâm'da güç ve kuvvet bakımından savaşa hazırlık yapmanın ve müteceviz zalimlere karşı savaşın tüm insanlara rahmet gayesine matuf olduğu görülecektir. Zira İslâm, iyi komşuluk ilişkilerine, insan hak ve hürriyetlerine saygıya dayanan barışçıl münasebetlere yanaşmayan toplumlara karşı cihadı meşru kabul ederken savaşın gayesini de fiilî tecavüzlerin bertaraf edilmesi ve harbe yol açan sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla sınırlandırmıştır. İslâm'a göre harbe başvurmaktan maksat, emperyalist bir düşünceyle yayılmak, diğer toplumlara hâkim olmak, onları zayıf düşürmek, sömürmek ve ticarî menfaatler sağlamak değil, insan hak ve hürriyetlerini korumaktır.¹¹³

Bu noktadan bakıldığında İslâm'ın, insanlığın huzur ve sükûn içerisinde mutlu bir şekilde yaşamasını hedeflediği, barışı temel bir prensip olarak kabul ettiği fakat müslümanların kutsallarına karşı yapılan tecavüzlere karşı hakkaniyet ölçüleri içerisinde karşı konulmasını da son derece ulvi bir vazife kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in yaptıkları savaşların birçoğu düşmanın fiilî tecavüzleri sonucu meydana geldiği gibi bir kısmı da onların saldırı planlarını ve potansiyel tehlikelerini bertaraf etmek gibi savaşı mecbur kılan sâiklerle olmuştur. Böyle bir hareket yüzeysel bir bakışla bir tecavüz mahiyetinde görülebilirse de bu hakikatte bir tecavüz değil, belki takdire şayan bir gayeye hizmet, gayri meşru ihtirasların ortaya çıkmasına engel ve İslâm ruhunun asalet ve yüceliğini koruma hik-

110 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 357; Topaloğlu, Bekir, “Cihad”, *DİA*, VII, 533.

111 el-Enfâl, 8/60.

112 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 357; Topaloğlu, Bekir, “Cihad”, VII, 533.

113 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 362-363; Özel, *İslâm Hukunda Ülke Kavramı*, s. 51.

metine müsteniddir. Zira kendi müntesiplerini gerektiğinde savaş (cihad) ve nefsi müdafaa ile mükellef tutmayan bir din, onların mahkûmiyetine, başka milletlerin esareti altına düşmelerine meydan vermiş olur.¹¹⁴ Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yer alan cihad konusundaki naslardan anlaşılması gereken mana budur. Yani gerektiğinde hem canlarıyla, hem mallarıyla hem de hikmet ve güzel öğütle bezeyerek kaleleriyle, dilleriyle ve fikirleriyle ellerinden geldiği kadar mücahede etmeleridir. Hz. Peygamber'in "*Müşriklere karşı mallarınız, nefisleriniz ve dillerinizle cihad edin.*"¹¹⁵ hadisi bu manayı ifade eder.

Gerek Şeybânî'nin gerekse İmam Şâfi'nin kâfirlerle savaşın mutlak farz olduğuna dair delil olarak ileri sürdükleri ayetler incelendiğinde, bunların bağlamlarından kopararak ve Kur'an bütünlüğü göz ardı edilerek ele alındıkları ve görüşlerini ispata elverişli olmadıkları görülecektir. Zira Kur'an-ı Kerim'de yer alan cihad ve kıtalle ilgili ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde İslâm'a göre, kâfirler tarafından müslümanlara karşı bir saldırı ve taşkınlık söz konusu olduğunda onlarla savaşın farz olduğu, aksi halde zalimlerden başka hiç kimseye saldırı ve düşmanlık yapılamayacağı anlaşılmaktadır.

Cihadın farz olduğuna delil olarak ileri sürülen; "*Ben, lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bu sözü söyledikleri zaman benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar ancak bir hak sebebiyle olması müstesna*"¹¹⁶ hadisine gelince bu hadis, kendisiyle husûsîlik kastedilen âmm olup buradaki "insanlar" sözüyle kastedilenler icma ile sadece putlara tapan Arap müşrikleridir.¹¹⁷ Zira Şeybânî'nin de belirttiği gibi "*Resûlullah bu sözü söylediği zaman putlara tapan müşriklerle savaşıyordu ve bunlar Allah'ı biremeyen bir topluluktu. Onlardan biri "Lâ ilâhe illallah" dediğinde bu, onun müslüman olduğuna delil teşkil edecekti.*"¹¹⁸ Bu sebeple "Hz. Peygamber "*Ben, lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum.*" buyurdu.¹¹⁹ İmam Şâfi, bu hadisin bu mealdeki diğer iki hadis gibi mutlak olarak müşrikler hakkında olduğunu ve onunla sadece putlara tapan Arap müşriklerinin kastedildiğini söylemiştir.¹²⁰ Ebû Dâvûd, Nesâî ve

114 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstihlâhî Fıkhiyye Kamusu*, III, 357-358.

115 Ebû Davud, "Cihad", 17; Ahmed, *Müsned*, III, 124.

116 Buhârî, "İman", 17, 28; "Salat", 28; "Zekât" 1; "İtisâm", 2, 28; Müslim, "İman" 32, 36; Ebû Davud, "Cihad", 95; Tirmizî, "Tefsir", 88; Nesâî, "Zekât" 3; İbn Mâce, "Fiten" 1-3.

117 Şâfi, *el-Üm*, V, 401, 403; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 248; Aynî, *el-Binâye*, VII, 101; a.mlf. *Umdetü'l-kâri*, VIII, 245; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 97; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 115; Âlü Ferâc, *el-Muhtasarü'l-müfid*, s. 365; Zühaylî, *Âsâru'l-harb fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 121.

118 Şeybânî, *es-Siyeru'l-kebîr*, I, 106 vd.

119 Serahî, *eş-Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, I, 106 vd.

120 Şâfi, *el-Üm*, V, 402.

Dârakutnî'nin rivayet ettikleri “*Ben, Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar müşriklerle savaşmakla emrolundum*”¹²¹ hadisi de bu husûsiliğe delalet etmektedir.¹²² Dolayısıyla müslümanlara karşı savaş açmayan Kitap ehli gayrimüslimler ve Arap olmayan müşrikler bu hadisin kapsamına dâhil değildir.¹²³ Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) da belirttiği gibi “Ya İslâm ya ölüm” seçeneği sadece Arap müşriklerine mahsus bir olgudur.¹²⁴

Hiz. Peygamber'in bir orduya kumandan tayin ettiğinde ona; “*Allah yolunda Allah'ın adıyla cihad edin. Allah'a küfredenlerle çarpışın! Cihad edin! Ama ganimete hıyanette bulunmayın! Gadir etmeyin! Ölülerin burnunu kulağını kesmeyin! Çocuk öldürmeyin! Müşriklerden olan düşmanla karşılaştığın zaman onları üç haslete (veya güzel huya) davet et! Bunların hangisinde sana icabet ederlerse onu kabul et; ve kendilerini bırak! Sonra: Onları İslâm'a davet et! Şayet sana icabet ederlerse onu kabul et; ve kendilerini (serbest) bırak!... Eğer bunu kabul etmezlerse onlardan cizye iste! Sana icabet ederlerse onu kabul et; ve kendilerini (serbest) bırak! Kabul etmezlerse artık Allah'tan yardım dileyerek onlarla harp et!*”¹²⁵ hadisine gelince; bu hadis de Arap müşriklerine hâs olup hâstan sonra gelen âmmın onu neshedeceği kanatine sahip olan âlimler bu hadisin mensuh olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü umumî olarak müşriklerle savaşmayı emreden ayetler Tevbe suresinde yer almakta olup Mekke'nin fethinde nazil olmuştur. Bu hadis ise içerisinde geçen müşriklerin hicrete davet edilmesi deliliyle Mekke'nin fethinden önce varit olmuştur. Dolayısıyla müşriklerle savaşmayı emreden ayetler bu hadisten sonra geldiği için onu neshetmiştir.¹²⁶ İmam Şâfiî “*cizye alma emri müslüman oluncaya kadar müşriklerle savaşma emrini neshetmiştir*” diyenleri cehaletle suçlayarak aksine cizye emrinin müslüman oluncaya kadar müşriklerle savaşma emriyle neshedildiğini söylemiştir.¹²⁷ Ebû Ubeyd de bu hadisin hükmünün İslâm'ın başlangıcında hicret etmeyenler için sabit olduğunu, daha sonra bu hükmün “*Allah'ın Kitabına göre rahim sahipleri (akrabalar) birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundurlar*”¹²⁸ ayetiyle neshedildiğini söylemiştir.¹²⁹ Cumhur ise bu hadisin Hiz. Peygamber'in

121 Ebû Dâvud, “Cihad”, 95; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 1; Dârakutnî, *Sünenü'd-Dârakutnî* I, 232.

122 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 97; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 115.

123 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 97; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 115.

124 Ebû Yûsuf, *er-Reddû alâ Siyeri'l-Evzâi*, s. 131; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 107; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 97; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 115.

125 Müslim, “Cihad”, 3.

126 Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müçtehid*, I, 314.

127 Şâfiî, *el-Üm*, V, 403.

128 et-Tevbe 8/75.

129 Kâdî İyaz, *Şerhu Sahih-i Müslim*, VI, 33; Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 1987, XII, 282.

fiilî sünneti ile neshedildiği görüşüne sahip olmuştur. Zira Hz. Peygamber'in davet yapmaksızın düşmana geceleyin ve ansızın baskın yaptığı sabittir. Bu hadis ise içerisinde hicrete davet emri yer alması deliliyle davetin yayılmasından önce İslâm'ın başlarında söylenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in fiilî sünneti bu kavli sünnetini neshetmiştir.¹³⁰ Buna göre onlar tarafından bir saldırı olmadıkça gayrimüslimlerle ya İslâmı kabul etmeleri, ya cizye vermeleri ya da savaşı kabul etmeleri gibi seçeneklerden söz edilemez.

2. GAYRİMÜSLİMLERLE SAVAŞI ZORUNLU KILAN HALLER

İslâm Hukukunun gayelerinden biri de bütün insanların barış ve huzur içinde yaşamalarıdır. Hz. Peygamber hikmet ve güzel öğütle insanlığı bu gayeyi gerçekleştirmeye davet etmek için gönderilmiştir: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”¹³¹ Ancak heva ve heveslerine mağlup olarak süflî emellerle Allah tarafından belirlenen bu gayeye engel olmaya çalışan müteceviz fertler ve toplumlar geçmişte olduğu gibi bugün de gelecekte de olacaktır. Bu tarz saldırgan toplumlara engel olmak için Allah belirli hudutlar koymuştur. İnsanlar bu hudutları aşar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlarsa o zaman masum olanların hakkını korumak için Allah da onları yok eder ve yerlerine yenilerini getirir: “... Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defedip hizaya getirmeseydi, elbette yeryüzü fesada uğrardı. Fakat Allah bütün insanlığa karşı lütuf ve keremi ile muamele eder.”¹³² Bu ayet gerektiğinde savaşın meşru kılınmasının insanlara mihnet değil masum olan fert ve toplumları korumaya yönelik bir tür rahmet olduğunu ihsas etmektedir. Zira Allah, zâlim bir toplumun sürekli hâkim olmasına fırsat verseydi o zaman yeryüzü fesada uğrar, din ve fikir özgürlüğü gibi temel haklar yok olur, dünya adaletsizlik ve zulümle dolardı. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder: “...Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mesccitler yıkılır giderdi...”¹³³ İşte İslâm'ın tesis ettiği savaş hukuku, din ve fikir özgürlüğü gibi temel insan hak ve hürriyetlerine saygı göstermeyen, barışa yanaşmayan bilakis yeryüzünde bozgunculuk çıkaran toplumların tecavüzlerini def ederek hak ve adaleti tesis etme amacına yöneliktir. Hz. Peygamber'in yaptığı savaşları ilk müslümanların içinde

130 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 312.

131 en-Nahl 16/125.

132 el-Bakara 2/251.

133 el-Hac 22/40.

buldukları şartları dikkate alarak değerlendirdiğimizde onların hep bu gayeye yönelik olduğunu görürüz. Aksi halde Hz. Peygamber'in yaptığı mücadeleleri getirdiği dini inkâr edenleri zorla müslüman yapmanın yahut onları hâkimiyet altına almanın bir vasıtası olarak göstermek "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Allah'tan afiyet (barış ve selamet) dileyin. Fakat düşmanla karşılaşınca da sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır"¹³⁴ diyen rahmet peygamberini dünyaya savaş ilan etmiş gibi göstermek anlamına gelir ki bu ilmî gerçeklerle bağdaşmaz.¹³⁵ Buna göre İslâm'da cihad ancak şu durumlarda meşrû hale gelir:

a. Müslümanların vatanlarına fiilî bir saldırı söz konusu olduğunda;

"Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yokki Allah, onlara yardıma mutlaka kâdirdir. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir..."¹³⁶

"Size karşı savaş açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez."¹³⁷

Bu ayetlerde inançlarından ve yaşam tarzlarından dolayı müslümanlara savaş açanlarla düşmanlıklarını engellemek amacıyla savaşılmaması emredilmektedir. Nefsî müdafaa için savaş bütün dinlerde meşru olduğu gibi İslâm'da da meşru bir şeydir. Başlangıçta herhangi bir düşmanlık yapmayanlarla savaşa başlanması ise şer'an caiz değildir.¹³⁸ Çünkü Allah, "Haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez."¹³⁹ ayetiyle haddi aşmayı yasaklamış, taşkınlık ve zulüm yapmayı haram kılmıştır. İslâm'da meşrû kılınan harble gözetilen bir gaye vardır. O da müslümanlara yapılan eziyetleri sona erdirmek ve hertürlü düşmanlıktan nefisleri hakkında emin bir şekilde Allah'a kulluk görevlerini yerine getirme ve dinlerini ayakta tutma özgürlüklerini sağlamak suretiyle fitneye düşmelerinin önüne geçilmesidir.¹⁴⁰ İbn Abbas, Katâde, Rebî' b. Enes, Süddî ve daha başkaları, "Fitne tamamen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın."¹⁴¹ âyetindeki

134 Buhari, "Cihad", 112, 156; Müslim, "Cihad", 19-20; Ebû Davud, "Cihad", 89.

135 Özel, "Cihad", *DİA*, 1993, VII, 531.

136 el-Hac 22/39-40.

137 el-Bakara 2/190.

138 Çetintaş, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Barış ve Savş", s. 126.

139 el-Bakara 2/190.

140 Sâbık, *Fıküh's-sünne*, II, 614; Topaloğlu, "Cihad", *DİA*, VII, 532.

141 el-Bakara 2/190-193; en-Nisa 4/89-91; et-Tevbe 9/4,5, 36.

“fitne”nin yok edilmesinden maksadın, şirke dayalı olarak müminlere yapılan eziyetin defedilmesi olduğunu söylemişlerdir.¹⁴² Fahreddin er-Razî, İbnü'l-Hümâm ve Sâbûnî'ye göre de “fitne”den maksat; dinlerini bırakıp küfre dönmeleri için döverek ve işkence ederek müminlere eziyet etmektir.¹⁴³ Zemaşerî ayeti kerimede bir kimseyi vatanından çıkarmanın da fitnelerden sayıldığını söylemiştir.¹⁴⁴

b. Gayrimüslim bir devletin tebeası olan müslümanlar, kendilerine zulmeden devletlerine karşı müslümanlardan yardım istediğinde;

“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının velileridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise, onlar hicret edinceye kadar sizin onlara hiçbir şey ile velayetiniz yoktur. (Bununla beraber) eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma bulunan bir topluluk aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmek üzerinize bir borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.”¹⁴⁵

“Size ne oluyor ki Allah yolunda ve; ”Rabbimiz! Bizi halkı zâlim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla” diyen mustazâf (acz ve ızdırıp içinde olan) erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz. (Buna hakkınız yok).”¹⁴⁶

Bu ayetler Mekke'nin fethinden önce, orada kalıp Medîne'ye göç edemeyen, Mekke müşrikleri tarafından büyük işkencelere tabi tutulan, cefalar gören ve Allah'a sığınarak O'ndan yardımcı göndermesini dileyen müslümanlar hakkında indirilmiştir. Âyet her ne kadar bu hususta nazil olsa da dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar zulüm ve haksızlığa uğrayan biçârelere müslümanların yardım etmelerini ve gerekirse onların uğrunda savaşmalarını da ifade etmektedir. Zira sebebin hususi olması hükmün umumi olmasına mani değildir.¹⁴⁷ Ancak söz konusu devlete savaş açılabilmesi için onların müslümanlarla önceden yapılmış bir antlaşmalarının bulunmaması gerekir. Antlaşma varsa Kur'ân'a göre antlaşma süresi sona erene kadar onlara savaş açılmaz.¹⁴⁸

142 Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'an*, II, 236.

143 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, 113; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 178; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, V, 437; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, ts. I, 221.

144 Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 118.

145 el-Enfâl 8/72.

146 en-Nisâ 4/75.

147 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 131; Çetintaş, “Hz. Peygamber'in Sünnetinde Barış ve Savaş”, s. 127.

148 et-Tevbe 9/4.

c. Yapılan antlaşmayı bozarak düşman saflarına katılanları sulha mecbur etmek için;

Bunun tipik örneği Hz. Peygamber'in Medîne ve civarındaki yahudî ve hristiyanlarla yaptığı savaşlardır. Hz. Peygamber Medîne'ye hicret ettikten sonra yahudiler onunla antlaşma yapmışlardı. Sonra çok geçmeden ahitlerini bozdular ve müslümanların aleyhine müşriklere ve münâfıklara katılıp Hendek savaşında müslümanların karşısına muharip olarak çıktılar.¹⁴⁹ Bunun üzerine Allah onlar hakkında, "*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*"¹⁵⁰ ayetini indirdi.¹⁵¹ Hz. Peygamber'in onlarla yaptığı savaşlar, dinleri sebebiyle değil düşmanlık ve ihanet içerisine girerek müşriklere birlikte müslümanlara karşı savaş başlatmalarından dolayıdır. Yoksa Hz. Peygamber, Medîne İslâm Devleti'nin başkanı sıfatıyla bölgenin müslüman olmayan sakinleri yanında yahudiler ve hristiyanlar'dan mürekkep halkın mümessillerinin muvafakatıyla hazırladığı "Dünyanın ilk yazılı anayasası"¹⁵² olan "Medîne Sözleşmesi"nde Medîne ve civarındaki yahudi kabilelerini zikrederek, "*Yahudilerin dinleri kendilerine, müslümanların dinleri de kendilerinedir*"¹⁵³ ifadesiyle yahudilere din özgürlüğü tanımazdı. Bu anayasa yahudilere dünya hayatına taalluk eden meselelerde müslümanlarla tam eşitlik sağlıyordu.¹⁵⁴ Bazı müsteşriklerin de itiraf ettiği üzere Hz. Peygamber'in hazırlattığı Medîne anayasası gayrimüslimlere, müslümanları ilgilendirmemek şartıyla (ki buna şer'i mahkeme dâhildir) tam bir hukukî hürriyet sağlamıştır. Bu anayasa ile dinî hususlarda hürriyet, açık bir şekilde güvence altına alınmıştır. İşte bu, Ortaçağlarda yaygın olan ve kısmen bugüne kadar hâkimiyetini sürdüren, kazâi yetkileri de dâhil olmak üzere, gayrimüslimlerin gerçek hukukî muhtariyetinin temelini teşkil eder.¹⁵⁵

Hristiyanlara gelince, Hz. Peygamber, Hudeybiye müsalahasını müteakiben İslâm'a davet etmek üzere bütün yabancı kiral ve hükümdarlara elçiler göndermeye başlayınca kadar onlarla hiçbir savaş meydana gelmedi. Hudeybiye müsalahasından sonra Hz. Peygamber, Bizans, İran, Habeşistan ve diğer Arap ülkelerinin hükümdarlarına davet mektupları gönderdi. Bu süreçte hristiyanlardan

149 Çetintaş, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Barış ve Savaş", s. 127.

150 et-Tevbe 9/29.

151 Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 616.

152 Hamidullah, *Introduction to İslâm*, p. 10-11.

153 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 503.

154 Hamidullah, *Introduction*, p. 11.

155 Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 141.

ve hristiyan olmayanlardan birçokları İslâm'a girdi. Bunlar arasında –Arapların Dukatir dediği- Bizans'ın otokrat rahibi ve Ma'an (Filistin) valisi de bulunuyordu. Şam'daki hristiyanlar bu rahibi linç ettiler ve İslâm'a girenlerin bir kısmını öldürdüler. İmparatorun emriyle Ma'an valisinin boynu vuruldu. Suriye-Filistin'de bir müslüman elçi katledildi. Hristiyanlar, müslümanları öldürmeye başlayınca Hz. Peygamber tedip amacıyla üzerlerine seriyyeler gönderdi. Bizans İmparatoru Heraklius suçluları cezalandıracağı yerde Hz. Peygamber tarafından gönderilen tedip kuvvetine karşı onları himaye için ordusu ile (Mûte'de) yardıma koştu. Böylece Mûte muharebesiyle birlikte hristiyanlarla ilk savaş başlamış oldu.¹⁵⁶ İran Kisrâ'sı ise Hz. Peygamber kendisine İslâm'a davet mektubu gönderdiğinde onun mektubunu parçaladı ve Hz. Peygamber'i öldürtmek için yanındaki adamlarını gönderdi.¹⁵⁷ İşte Bizans ve Sâsânîlere karşı yapılan savaşlar sırf bu maksatlara binaen yapılmıştır. Hz. Peygamber'in müşrikler ve Kitap ehlinde olan yahudî ve hristiyanlarla yaptığı bütün savaşlar da bu şekilde savunma harbi şeklinde başlamış olup hiçbirisinde, muhataplarının sırf inkâr etmeleri sebebiyle düşmanlık sözkonusu değildir. Bundan açıkça anlaşılmalıdır ki Hz. Peygamber ancak düşmanlığı def etmek, daveti himaye etmek ve baskıyı engellemek, din ve vicdan hürriyetini temin etmek için savaşlara girmiştir.¹⁵⁸ Yoksa Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm dini, cebir ve şiddeti hiçbir zaman için dine girme vasıtası olarak kabul etmemiş¹⁵⁹ bilakis muhâtaplarının akıl ve fikirlerini kullanarak, yerin ve göklerin melekûtunu inceleyerek dini seçmelerini istemiştir.¹⁶⁰

Münafıklarla savaşa gelince onlarla müslümanların münasebeti hakkında Allah şöyle buyurur: “*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir.*”¹⁶¹ “...Şayet onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve barışı size bırakırlarsa bu durumda Allah size, onların aleyhine bir yol(a girme hakkı) vermemiştir.”¹⁶²

Bu ayetlerde sözü edilen kâfirler, Medîne dışında yaşayan münafıklardır. Bunların bir kısmı Medîne'ye hicret etmeyerek Mekke'de kalıp müşriklerle işbirliği

156 Hamidullah, *Introduction*, p. 12; Zühayli, *Âsâru'l-harb*, s. 123; Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 617; Köse, “Cihad Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?”, *Din ve Dünya Barışı*, s. 194.

157 Zühayli, *Âsâru'l-harb*, s. 123.

158 Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 617.

159 el-Bakara 2/256; Yunus, 10/99; Kâfirûn, 109/6.

160 Âl-i İmrân 3/190; el-A'raf 7/185; Yunus 10/101.

161 et-Tevbe 9/73; et-Tahrim 66/9.

162 en-Nisâ 4/90.

yapmışlardır. Bunlar müslümanlara düşmanlık ettikleri ve onlara karşı fiilen savaştıkları için buldukları yerde öldürülmeleri emredilmiştir.¹⁶³ Bir kısmı müslümanlar ile aralarında saldırmazlık antlaşması bulunan toplumlara sığınmışlar diğer bir kısmı da hem müslümanlarla hem de kendi toplumlarıyla savaşmak istemeyip tarafsızlığı tercih etmişler ve müslümanlarla sulh yapmaya, iyi geçinmeye temayül göstermişlerdir. Bu son iki grup kendi hallerine bırakılmış ve onlarla savaşılmaması emredilmiştir.¹⁶⁴ İşte böyleleri aleyhine müslümanların bir yola başvurmaları caiz değildir.¹⁶⁵

İşte bu şartlar çerçevesinde gayrimüslimlere karşı savaş açmayı gerektirecek durumlar söz konusu olduğunda bunun kararını da savaşın hedefleri ve muhtemel sonuçları konusunda görüş ve fikir sahibi olan meşveret organlarıyla istişare ettikten sonra müslümanların maslahatını, düşmanın kuvvetini ve konumunu daha iyi bilen İslâmî otorite verebilir. Onun izni olmadan ve başlarına kendilerini yönetecek bir komutan tayin etmeden insanların ve ordunun savaşa çıkması caiz değildir.¹⁶⁶ Kur'an'ın emir ve tavsiyeleri¹⁶⁷ ile Hz. Peygamber'in ve râşit halifelerin savaş konusundaki sünnetleri budur.¹⁶⁸ Fertlerin kendi başına İslâmî otoriteden bağımsız olarak böyle bir harekete kalkışması maslahat değil daha büyük mafsedetlere yol açar. Müslüman fertlere düşen sadece istidatları ölçüsünde mallarıyla, canlarıyla, elleriyle, dilleriyle tebliğ ve irşad görevini sürdürerek cihad yükümlülüğünü yerine getirmektir.

SONUÇ

İslâm'da asıl kaide barıştır, savaş arızî ve istisnai bir durumdur. Bu sebeple İslâm, müslümanların mukaddes değerlerine ve dinlerini yaşama hürriyetlerine tecavüz etmeyen insanlarla iyi geçinmelerini ve onlara adaletle muamele etmelerini ister. Ancak gayrimüslimler müslümanların varlıklarını ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiklerinde müslümanların onlarla savaşmasını emreder. İslâm kelimesinin bir anlamı da barışa girmek demektir. Allah'ın bir ismi de Selam'dır. Selam

163 en-Nisâ 4/89, 91.

164 *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*.

165 en-Nisâ 4/90.

166 Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harac*, s. 217; Mâverdî, *el-İknâ'*, s. 176; Saklı, *el-Câmi' li mesâilil-Müdevven*, VI, 59; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, III, 430; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 1997, V, 497; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi alâ Muhtasari'l-Hiraki*, III, 172; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, III, 346; Zühaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, VIII, 182.

167 Âl-i İmran, 3/159; eş-Şûrâ 42/38.

168 Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, X, 141-142.

isminin anlamı da barış ve esenlik demektir. Dolayısıyla adı barış ve esenlik olan bir dinin şiddete başvurmaya karşı şiddeti öngörmesi düşünülemez. Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların çoğu İslâm'ı ve müslümanları savunmak için yapılmış müdafaa savaşlarıdır. Hz. Peygamber'in Medine İslâm devletinin başkanı olarak Medine ve çevresindeki müşrik Araplar, yahudiler ve hristiyanların mümesillerinin muvafakatıyla hazırladığı dünyanın ilk yazılı anayasasında bu insanlara dini muhtariyet verdiği herkesin malumudur. Bunu Batılı yazarlar da bugün itiraf etmektedirler.

Hz. Muhammed kimseye dini zorla kabul etmesi için baskı yapmamıştır. Aksine Kur'an'la, hikmetle ve güzel öğütle insanları dine davet etmiştir. Ancak bu daveti ve ona inananların varlığını ortadan kaldırmaya teşebbüs edenlerle de gerektiğinde savaşmıştır. Hz. Peygamber'in savaş konusunda izlediği tavır bu olmuştur. Kur'an'da barışı emreden ayetler ve Hz. Peygamber'in gayrimüslimlerle savaş konusundaki tutumunu gözönünde bulunduran çoğunluk hukukçular gayrimüslimlerle ilişkilerde esas ilkenin barış olduğunu ve onlar tarafından savaş başlatılmadıkça savaşın farz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Fakat Şeybânî ile İmam Şâfiî aksi kanaate sahip olmuşlardır. Bunları bu görüşe iten sebebin o dönemde Müslümanların dünya siyasetine yön verecek ölçüde gayrimüslimler karşısında elde ettikleri siyasi ve askeri üstünlük ve zaferler olduğu anlaşılmaktadır. Hâkim güç olma duygusu onları, barışı emreden ayetlerin bağlamlarını gözardı etme veya bunların savaş ayetleriyle neshedildiğini zannetme yanılığısına sevk etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerle savaş ve barışı emreden ayetler, Kur'an ve sünnet bütünlüğü içerisinde ele alındığında savaş gayrimüslimler başlatmadığı müddetçe çoğunluğun da kabul ettiği gibi İslam'da gayrimüslimlerle ilişkilerin esasını savaş değil, barış fikrinin teşkil ettiği görülecektir.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, (çev. Ali Özek ve diğerleri.), Medine-i Münevvere, 1987.
- Abderî, Muhammed b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-iklil li Muhatasari Halil*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1398.
- Ahmed, Ebû Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı* (çev. Fehmi Kuru), İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Âlü Ferâc, Ebû Yûsuf b. Hasen, *el-Muhtasaru'l-müfid fi akâidi eimmeti't-tevhîd*, Beyrut: Müessesetü'r-reyân, 2005.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000.
- _____, *Umdetü'l-kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

- Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud, *el-Înâye ale'l-Hidâye* (İbnü'l-Hümmam'ın *Şerhu Fehi'l-kadir* adlı eseri içinde), Beyrut, Dâru'l-fikr, 2012.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhab b. Ali, *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne el-İmam Mâlik b. Enes* (thk. Humeş Abdülhak), Mekketü'l-mükerreme, ts.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-tenzil fî tefsiri'l-Kurân* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Beyrut, 1420.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, ts.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- _____, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi* (thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed-Said Bektaş vd.), Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Çetintaş, Recep, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Barış ve Savaş", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed* (Editör: Recep Çetintaş vd), Bülent Ecevit Üniversitesi yayınları, Zonguldak, 2017, s. 127.
- Damîriyye, Osman Cum'a, *Usûlü'l-alâkâti'd-devliyye fî fikhî'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Ürdün, 1999.
- Desûkî, Muhammed Arafe, *Hâşiyetü'd-desûkî aleş-Şerhi'l-kebîr* (thk. Muhammed Allîş), Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harac* (thk. Abdür-rauf Sa'd- Sa'd Hasan Muhammed), Kahire, ts.
- _____, *er-Reddü alâ Siyeri'l-Evzâi* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), Mısır, ts.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415), *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, Beyrut, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfâ fî ilmi'l-usûl* (thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar), Beyrut, 1997.
- Hamidullah, Muhammed, *Introduction to İslâm*, Paris, 1968.
- Hattâb, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl fî Şerhi Muhatasar-i Halîl*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- Huraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Şerhu Muhatasri Halîl*, Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *el-Muhtasaru'l-fikhî* (thk. Hâfız Abdurrahman Muhammed Hayr), Müessesetü Halef Ahmed el-Habtûr, 2014.
- İbn Bezîze, Ebû Muhammed Abdülaziz b. İbrahim, *Ravzatü'l-müstebîn fî Şerhi kitabî't-Telkîn* (thk. Abdüllatif Zekâğ), Dâru İbn Hazm, 2010.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *el-Kavânîni'l-fıkhiyye*, Bsy. Ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musanef* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Rıyad, 1409.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî- Muhibbüdün el-Hatib), Kâhire, 1986.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *es-Siyretü'n-Nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ* (thk. Es-Seyyid Aziz Bek), Beyrut, 1417.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sika, İbrahim el-Ebyârî ve Abdülhafız eş-Şelebî), Mısır, 1955.
- İbn Nâcî, Kâsım b. İsâ b. Nâcî et-Tenûhî, *Şerhu İbn Nâcî et-Tenûhî alâ Metni'r-risâle li Ebi Zeyd*

- el-Kayravânî* (nşr. Ahmed Ferid el-Mezidî), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kurân* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Cellâb, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. el-Hüseyn, *et-Tefrî' fi fihî'l-imam Mâlik b. Enes* (thk. Seyyid Kesrevî Hasen), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut, 1404.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvahid, *Şerhu Fethu'l-kadir*, Beyrut, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- İbn Kudâme, Müveffaküddin Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfî* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et- Türkî), Dâruhicre, 1997.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-arab*, Beyrut, 1414.
- İbn Müflih, Ebü Abdullah Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Furû'* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-risâle, 2003.
- İbn Mühennâ, Ahmed b. Guneym b. Salim en-Nefravî, *el-Fevâkihü'd-devanî şerhi ala risaleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevanî*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *el-Muakddimetü'l-mümeheedât* (thk. Muhammed Hacî), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988.
- _____, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985.
- İbn Teymiye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1327), *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Arabistan, ts.
- _____, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1987.
- _____, *es-Siyâsetü's-şer'iyye fi islâhi'r-râi ve'raiyye*, Dâru'l-ma'rife, ts.
- Kâdî İyaz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa, *Şerhu Sahîh-i Müslim li'l-Kâdî İyaz el-Müsemma İkmâlü'l-mu'lim bi fevâid-i Müslim* (thk. Yahyâ İsmâil), Mısır: Dâru'l-vefâ, 1998.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris, *ez-Zehîra* (thk. Muhammed Hacî vd.), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâüddin Ebü Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010.
- Kastallânî, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır, 1323.
- Kayravânî, Ebü Muhammed Abdullah b. Ebü Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât alâ mâ fi'l-Müdevveneti min gayriha mine'l-ümmehât* (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulüv vd.) Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1999.
- Köse, Saffet, "Cihad Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?" *Uluslararası Din ve Dünya Barışı Sempozyumu*, İstanbul, 2008.
- Kurtubî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, II,232.
- Lahmî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *et-Tabsıra* (thk. Ahmed Abdülkerim Necib), Katar, 2011.
- Mâturîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (thk. Bekir Topaloğlu), İstanbul, 2005.

- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvî'l-kebir fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî=Şehu Muhtasari'l-Müzenî* (thk. Ali Muhammed Avaz- Âdil Ahmed Abdülmevcud), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- _____, *el-İknâ' fi'l-fikhi's-Şâfiî*, baskı yeri yok. ts.
- Merdâvî, Alâuddin Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fi marîfeti'r-râcih mine'l-hilâf* (el-Muknî' ve eş-Şerhu'l-kebir içinde), (thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türki vd.), Kâhire, 1995.
- Merginânî, Burhaneddin Ali b. Ebî Bekir, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, Mısır, ts.
- Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, 2003.
- Müzenî, Ebü İbrahim İsmâil b. Yahya, *Muhtasaru'l-Müzenî* (Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eseri içinde), Beyrut: Dâru'l-marîfe, 1990.
- Nedvi, Seyyid Süleyman, *Asr-ı Saadet: Talimât ve Tebliğât* (çev. Ali Genceli), İstanbul, ts.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebü Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *Şerhu sahih-i Müslim* (thk. Halil Meysü), Beyrut, 1987.
- Özdemir, Serdar, "Seriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. 36, (565-566).
- Özel, Ahmed, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul, 1988.
- _____, "Cihad", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 527-531.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiu'l-lbeyân Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, Dersaadet, ts.
- Saklî, Ebü Bekir Muhammed b. Abdullah, *el-Câmiu li mesâilî'l-Müdevvene* (thk. Heyet), Câmîatü ümmî'l-kurâ, Dâru ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, 2013.
- Schacht, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş* (çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener), Ankara, 1977.
- Sâdî Çelebi, Sa'dullah b. İsa, *Hâşiyetü'l-muhakkik Sa'dullah b. İsa* (İbnü'l-Hümmam'ın *Şerhu Fehî'l-kadir* adlı eseri içinde), Beyrut, Dâru'l-fikir, 2012.
- Sâvî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Belegatü's-sâlik li akrabi'l-mesâlik=Hâşiyetü's-Sâvî ale's-Şerhi's-sağîr*, Dâru'l-maârif, ts.
- Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (thk. Âmir el-Cezzâr- Abdullah el-Mînşâvî), Kâhire, 2005.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî* (thk. Mahmud Matrâcî), Beyrut, ts.
- Serahsî, Ebü Bekir Ahmed b. Ebü Sehl, *el-Mebsût* (thk. Ebü Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî), Beyrut, 2009.
- Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, Beyrut, 1978.
- Sülemî, Tâcüddin Behram b. Abdullah. Abdülaziz b., *eş-Şâmil fî fikhi'l-İmam Mâlik* (nşr. Ahmed b. Abdülkerim Necîb), Merkezü Necîbüyeh, 2008.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm* (thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib), Dâru'l-vefâ, 2008.
- Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm*, İstanbul, 2007.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, Âlemü'l-kütüb, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *el-Asl* (thk. Muhammed Boynukalın), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

- _____, *es-Siyeru'l-kebîr* (thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî), Beyrut, 1997.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemâleddîn İbrahim, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmam eş-Şâfiî* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Avaz), Beyrut, 2003.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1992.
- Topaloğlu, Bekir, "Cihad", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 531-534.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkîd, *el-Meğâzî* (thk. Marsden Jhons), Beyrut, 1989.
- Yaman, Ahmed, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- _____, "Ben ve Öteki; Kur'an'ın "Öteki" ile İlişkilerde Öngördüğü Dengeli Barış Teorisi" *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl 3, sayı 1, 2008.
- Yılmaz, Hüseyin, "İslâm Korkusunun Oluşmasında Cihad Algısının Rolü", *C.Ü. İlahiyat fakültesi Dergisi*, 2012, (XVI, 165-187).
- Zebîdî, Zenüddin Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi* (çev. Kâmil Miras), Ankara, ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*, Beyrut, ts.
- Zerkeşî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed, *Şerhu'z-Zerkeşî alâ Muhtasari'l-hıraki* (thk. Abdülmun'im Halil İbrahim), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002.
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyinü'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, Kahire, Bülâk, 1313.
- Zühaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (çev. Beşir Eryarsoy vd.), İstanbul, 1994.
- _____, *Âsâru'l-harb fi'l-fikhî'l-İslâmî*, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1983.
- Zürkânî, Abdülbâki b. Yûsuf b. Ahmed, *Şerhu'Zürkânî alâ Muhtasar-ı Halil* (nşr. Abdüsselam Muhammed Emin), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002.